

Кравчук Олександр. Монографія Марії Омельченкової про першого президента Чехословаччини Т. Масарика / Олександр Кравчук // Анатолій Олексійович Копилов: Особистість у вимірі епохи: Спогади. Дослідження : збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Кам'янець-Подільський, 2021. – С. 150-157.

У незалежній Україні стало можливим дослідження творчого спадку представників української еміграції, зокрема, у Першій Чехословацькій республіці. У Європі керівництво цієї держави найбільш активно підтримало культурно-освітню і наукову діяльність емігрантів. У цих сферах для них виникла можливість працювати в умовах академічної свободи, результати їх роботи мали загальноукраїнське значення¹. У міжвоєнний період вітчизняну богемістику, як частину історичної науки, значною мірою складали праці українських емігрантів². Одним із предметів їхніх досліджень були життя і діяльність першого президента Чехословаччини – Т. Масарика. Суттєва підтримка Масариком українських емігрантів об'єктивно викликала почуття вдячності до нього, що відобразилося у написанні численних праць про нього із схвальними оцінками його діяльності³. Однак не лише це робило вивчення постаті Масарика актуальним для українських емігрантів. Насамперед її вивчення актуалізувала його успішна наукова і політична діяльність.

Автором одного з найбільш ґрунтовних україномовних досліджень біографії першого президента Чехословаччини була Марія Омельченкова (за чеською формою подачі прізвища жінки, за українською – Омельченко) (1874-1954) – громадський діяч, випускниця Петербурзького університету (1908), вчителька на Кубані, директорка Кубанської жіночої вчительської семінарії у ст. Полтавській (1915-1917)⁴, членкиня Кубанської Крайової Ради після 1917 р. З 1920 р. – на еміграції в Празі, навчалася в Карловому університеті, очолювала Український жіночий союз в Чехословаччині (1926-1927 рр.)⁵. Спільно з чоловіком – Г. Омельченком, заснувала у Празі видавництво «Чесько-українська книга» (1927-1936). У ньому, зокрема, побачили світ праці Масарика «Як працювати» (1930) з додатком Г. Омельченка «Короткий огляд духової праці в Ч.С.Р.»⁶; М. Омельченкової «Т. Г. Масарик: 1850-1930» (1931) та Г.

Омельченка – «Едвард Бенеш: Едвард Бенеш, як журналіст. Едвард Бенеш, як будівничий Чехословацької Республіки» (1934)⁷ і «Свято 28 жовтня в Чехословаччині» (1935)⁸, також збірка віршів емігрантів «Т. G. Masarykovi ukrajinští básníci» («Українські поети Т. Г. Масарикові») (1936)⁹.

Монографія М. Омельченкової «Т. Г. Масарик: 1850-1930» є узагальнюючим дослідженням біографії першого президента ЧСР на основі опублікованих джерел і літератури про нього. Авторка покликала на праці К. Чапека, Я. Гербена, Я. Долежала, Ф. Соукупа, З. Неєдли, В. Вондрака, Й. Пешека, І. Ванчури, Й. Гануша, Ф. Дртіни, Е. Радла та ін.

У передмові М. Омельченкова вказала, що її праця з'явилася як «природний вислід» (результат – авт.) своїх «студій життя і творчості Т. Г. Масарика». У 1926-1931 рр. вона опублікувала у різних виданнях низку статей про політика – «Масарик та його погляд на жіноче питання», «Президент-робітник», «Масарик – журналіст». З 1928 р. М. Омельченкова працювала над монографією про президента ЧСР, передмову до якої датовано 23 січня 1931 р.

Увагу авторки постать вченого і політика привернула у 1909-1910 рр., коли депутат парламенту Ціслеїтанії Масарик «сміливо боронив південних слов'ян проти австрійської влади». Її зацікавлення посилилося успішною діяльністю Масарика як очільника визвольного руху чехів і словаків під час Першої світової війни та обрання його президентом Чехословацької республіки. Докладно вивчення поглядів та діяльності Масарика М. Омельченкова розпочала вже перебуваючи в еміграції у Чехословаччині¹⁰.

Вона зауважила, що Масарик «як головний чинник в останній визвольній боротьбі за незалежність чеського народу, є найщасливішим прикладом політичного діяча, що ще за свого життя досягнув здійснення всіх своїх ідеалів і замірів. Крім того Масарик може служити яскравим взірцем культурного і політичного борця, що збагнув вимоги своєї доби, а також і те, якими методами треба було працювати культурно і політично, щоб, врешті, досягнути політичної, історичної, мрії свого народу»¹¹. Прикметно, що свою монографію М. Омельченкова присвятила українській молоді.

Авторка відзначила відсутність монографічної праці про Масарика «яка б подавала читачеві розвиток духа цього велетня сучасної доби»¹². Зауважимо, що тогочасні праці про президента в більшості мали науково-популярний характер. На початку книги називалися автори, які висвітлювали лише окремі питання теми, зокрема, виділено дослідження українських емігрантів. Згадано праці про сприйняття Масариком соціології та політики (М. Шаповал¹³, філософії (Я. Ярема¹⁴) та національного, зокрема, українського питання (О. І. Бочковський¹⁵). Принагідно відзначимо, що О. І. Бочковський взагалі був одним із перших українських дослідників особи першого президента ЧСР¹⁶.

Мета праці Омельченкової, за її словами, – «написати монографію про Масарика з наведенням при викладі найдокладнішої бібліографії, щоб ця моя праця могла полегчити українському читачеві монографічне студювання взагалі творчості Масарика»¹⁷.

Структуру монографії становлять: «Передмова» (с. IX-XIII), «Від видавництва» (с. XV-XVI), розділи книги (с. 1-328), «Покажчик імен» (с. 329-332). Книга містить 74 ілюстрації, переважно, світлини.

Монографію побудовано за хронологічним принципом. Вона складається з 18 розділів¹⁸. Перші вісім розділів («Т. Г. Масарик. Дитячий вік», «Юнацтво Масарика», «Масарик у середній школі», «Т. Г. Масарик студент університету», «Шлях до наукової праці», «Проф. Масарик у Празі та його наукова діяльність у роках 80.-90.», «Рукописний бій», «Початок політичної діяльності Масарика», «Другий період наукової та літературної діяльності Масарика») – стосуються становленню особистості першого президента ЧСР, початку його науково-педагогічної та політичної діяльності. Наступні десять розділів присвячено його політичній діяльності у 1899-1930 рр., сама назва яких показує її зміст або напрямки («Гільснеріяда», «Організація народньої партії», «Масарик знову послом» (депутатом – авт.), «Т. Г. Масарик і світова війна», «Масарик закордоном», «Визвольна боротьба чехів на рідній землі», «Масарик президент», «Апотеоз», «Подібність Масарика до Платонівського Керманіча держави»). Найбільшими є розділи, присвячені діяльності Т. Масарика за Першої світової війни¹⁹. М. Омельченкова показує різні аспекти активності

Масарика як лідера визвольного руху чехів і словаків в еміграції в країнах Антанти. Також авторка висвітлює перебування політика в Україні у 1917-1918 рр., його контакти з діячами УНР. Діяльність Масарика зображується як природне продовження розвитку національного руху чехів другої половини XIX – початку XX ст. – політичного періоду національного відродження²⁰.

Прикметно, що свою книгу Омельченкова розпочинає і завершує цитатами із творів Т. Г. Масарика. Початок першого розділу розпочинається висловом: «Велич людини треба бачити не тільки в її успіху, але й у її великих принципах та в незломній вірності цим принципам»²¹. Завершується останній розділ словами: «Моральність, людяність повинні бути ціллю кожного індивідуума і цілої нації»²². Цими цитатами ніби підкреслюється наскрізне етично-моральне підґрунтя політичної діяльності Масарика. У цьому контексті подано висвітлення багатогранної діяльності Масарика. Авторка наголошує, що «він сміливо, твердо став і в обороні всіх поневолених народів Австро-Угорщини. Він любить правду і справедливість – справедливість для всіх»²³. Відзначимо опис Омельченковою підтримки Масариком українських діячів Галичини, його знайомство з І. Франком.

У викладі матеріалу помітний чеський погляд на Масарика. Торкаючись укладення Пітсбурзької угоди 1918 р., авторка вказала, що остаточне рішення мали ухвалити чехи і словаки на батьківщині. «Цим Масарик підкреслив, що лише там, на рідній землі, буде остаточно вирішена доля чехословацького народу, як одного народу – чи як двох народів»²⁴. При цьому торкаючись рішення словацьким політиків у Турчанському Св. Мартині 30 жовтня 1918 р., вона неточно пише, що вони «проголосили себе частиною чеського народу (в тексті документу – «чесько-словацької нації» – авт.) і прилучилися до Чеськословацької держави»²⁵.

У розділі «Масарик президент» Омельченкова показала його реакцію на повідомлення про обрання на найвищу посаду у новопроголошеній чехословацькій державі. Авторка наводить фрагмент виступу Масарика на зборах в Нью-Йорку 16 листопада 1918 р.: «Стою перед величезною проблемою. Я свідомий великої відповідальності не тільки перед своїм

народом, але й перед всіма народами, з якими маємо зв'язки та мусимо співпрацювати ... Ніхто з нас не сміє розчаруватися – це я відчуваю»²⁶. На нашу думку, ці слова свідчать про превалювання почуттів громадянського обов'язку, власне патріотизму, над амбіціями власної персони.

Докладно розповідається про тріумфальне повернення президента на батьківщину, зокрема, його приїзд у Прагу та перше звернення до парламенту (21-22 грудня 1918 р.). Омельченкова згадує початок діяльності політика на найвищій посаді в ЧСР: « ... Масарик активно працював для підготовування різних реформ, законів. Перший закон, що його президент підписав, був робітничий закон про 8. годинну працю»²⁷.

Авторка подала короткий виклад головних праць Масарика, виданих у 1920-1925 рр.: «Нова Європа», «Слов'яни після війни», «Світова революція»²⁸. Щодо останньої, вона відзначила: «У цій праці Масарик виявив свої великі здібності соціолога-практика, що не був лише кабінетним ученим і свої глибокі знання будівлі суспільства приклав підчас визволення свого народу»²⁹.

У висвітленні діяльності президента, зокрема, згадуються його наради з прем'єр-міністром, міністрами, урядовцями, партійними та громадськими діячами, відвідування різних регіонів країни, зауважено, що президент володів мовами всіх національностей поліетнічної ЧСР³⁰.

Омельченкова відзначила послідовний демократизм президента. Наприклад, під час перевиборчої кампанії 1927 р., коли низка партійних діячів агітувала проти його переобрання, «не було заборонено ні одне зібрання, не конфісковано ні одної брошурки, ні одної газети. Масарик, щоб дати можливість вільної передвиборчої агітації, виїхав за кордон і одвідав: Грецію, Єгипет, Палестину. Він сказав своїм близьким: «Я не женуся за президентським кріслом, бо тоді знову повернусь до своєї публіцистичної праці й тим буду служити своїй батьківщині»³¹.

«Свої ж погляди на державний устрій, на політичне й культурне життя народа, – відзначила авторка, – він висловлює у своїх «посланнях» чи то з приводу різних ювілеїв, чи в дні державних свят, чи при своїх об'їздах Чехословаччини, або в інтерв'ю з журналістами. Його інтерв'ю часто служать

темою для жвавої дискусії не тільки в чеській, але й у світовій пресі. В цих проявах президента Масарика ми бачимо все того самого Масарика: оборонця правди, філософа-гуманіста, соціолога-практика, що вказує шляхи для будівлі нового, здорового, свідомого, шляхотного суспільства. Масарик залишився учителем свого народу, бо й тепер він подає йому найліпші думки, вказівки, як досягнути загального щастя, як стати здоровому фізично й духово ... »³². Відзначено також, що кількість головних праць Масарика сягає 150 і сукупно ці та інші роботи обіймають 30 тис. сторінок³³. А в одній із приміток до основного тексту Омельченкова також відзначила підтримку президентом заснування Слов'янського інституту, якому пожертвував 5 млн. крон³⁴.

У праці йдеться також про вшанування мешканцями ЧСР «свого першого президента, свого визволителя, свого старенького «татуні», як майже всі в Чехословаччині називають Масарика»³⁵. Згадується видання у 1920 р. збірника «Масарик Освободитель», де показано діяльність політика на чолі визвольного руху чехів і словаків у роки світової війни³⁶. Висвітлюється святкування ювілеїв президента: 70-річчя (1920 р.), 75-річчя (1925 р.), 80-річчя (1930 р.). Останньому з них присвячено розділ «Апотеоз»³⁷. «Спостерігаючи на власні очі, як чеський народ святочно шанував свого президента, якому вже тепер за його життя він ставить пам'ятники по цілій Чехословаччині (не тільки пам'ятники, але будує на його пошану: школи, шпиталі, соціальні інституції й т. п.), думаємо, що прислів'я: «Нема місця пророкові в його батьківщині» – насьогодні вже перестаріле»³⁸. При цьому, авторка віддає належне чеському суспільству, яке мало певний рівень розвитку ще в Австро-Угорщині, досвід політичного і громадського життя³⁹.

Останній розділ символічно названо «Подібність президента Масарика до Платонівського Керманіча держави». Його лейтмотивом є думка, що « ... Масарик виявив свою геніальність у тому, що сполучив у собі теоретика-філософа і соціолога-практика. Він правдиво збагнув історичну минулість чеського народу ... »⁴⁰.

Важливим досягненням Масарика Омельченкова вважала критику «методів боротьби за національну незалежність» і внесення до них корективів.

Відзначалася послідовність у діях політика. «Чеське питання він зробив «світовим питанням», що спочатку проявилось у парламентській діяльності, «де він вимоги чеського народу ґрунтував на основах гуманності, демократизму ... »⁴¹.

Авторка наголосила на далекоглядності Масарика, що особливо проявилось у роки світової війни. «Під час світової війни, передбачаючи історичну майбутність, він збагнув марність надій чеського народу на царську «Велику Росію», бо ще задовго до війни він підмітив анархістичні нахили московського народу, а тому шукав союзників у демократичній, здібній до організації, Європі ... І долю свого народу він пов'язав із долею держав Антанти»⁴².

Характеризуючи роль Масарика у політичному житті Чехословаччини, автор символічно назвала його сучасним Марком Аврелієм, який намагається знайти консенсус для загального добра держави у конфліктах різних політичних сил. «Ставши президентом, Масарик здійснив той ідеал керманіча, вартового, що любить свою державу, дбає про добробут усіх, веде її правдивим шляхом і боронить її. Він дійсно «Pater Patriae» (батько Вітчизни – авт.)⁴³. Також виділено прагнення президента до утвердження в ЧСР рівноправності громадян всіх національностей та створення для них можливості «брати участь у державному житті»⁴⁴.

Критика Масарика у праці відсутня, лише згадувалася політична опозиція курсу президента ЧСР в особі комуністів, національних демократів, клерикалів⁴⁵. Також авторка констатувала, що «й досі не здійснився його ідеальний програм справжньої демократичної Європи»⁴⁶. Згадуючи слова Масарика про свободу як передумову федерації, авторка наводить його думку про те, що Наддніпрянина має бути частиною російської федеративної держави і зауважує: «Що до України – Масарик непослідовний у своїх думках про федерацію народів, які він висловив раніш»⁴⁷. Розглядаючи працю Масарика «Нова Європа», Омельченкова висловила жаль, що політик не підтримав самостійності українців⁴⁸.

Загалом, у праці М. Омельченкової головна увага приділена діяльності Т. Масарика до 1918 р., президентський період докладно не аналізується. У висновках політична діяльність Масарика пройнята глорифікацією. Попри це, у монографії здійснено спробу представити головні політичні здобутки першого президента ЧСР, подати значну фактографічну інформацію, поширені серед емігрантів оцінки його постаті. Книга М. Омельченкової є важливою узагальнюючою працею української емігрантської масарикіани.

Примітки:

1. Кравчук О. Роль Т. Г. Масарика у наданні допомоги українській еміграції в Чехословацькій республіці. // Дриновський збірник. Софія-Харків: Вид-во БАН імені проф. Марина Дринова, 2019. Т. 12. С. 194, 196, 197.
2. Кравчук О. Погляди та діяльність Т. Г. Масарика в працях українських емігрантів 20-30 рр. XX ст. // Дриновський збірник. Софія-Харків: Вид-во БАН імені проф. Марина Дринова, 2017. Т. 10. С. 438.
3. Там само. С. 439.
4. Пеленська О. Україна поза Україною: Енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919-1939). Прага: Národní knihovna České republiky, 2019. С. 144.
5. Беднаржова Т., Янчик Ф. Українські могили в Чехії. Прага, 2002. С. 38.
6. Масарик Т. Г. Як працювати. Прага: Чесько-українська книга, 1930. 120 с.
7. Омельченко Г. Едвард Бенеш: Едвард Бенеш, як журналіст. Едвард Бенеш, як будівничий Чехословацької Республіки. Прага: «Чесько-українська книга», 1934. 152 с.
8. Омельченко Г. Свято 28 жовтня в Чехословаччині. Прага: «Чесько-Українська Книга», 1935. 40 с.
9. Пеленська О. Україна поза Україною ... С. 268.
10. Омельченкова М. Т. Г. Масарик: 1850-1930. Прага: Чесько-українська книга, 1931. 352 с.; IX-XVI с.
11. Там само. С. XII-XIII.
12. Там само. С. IX, XI.
13. Шаповал М. Т. Г. Масарик як соціолог і політик // Масарик Т. Г. Добірні думки. З нагоди 75 літ життя. 1850 – 1925. Прага: Український громадський комітет, «Легіографія», 1925. С. 106-133.
14. Ярема Я. Нарис Масарикової філософії // Масарик Т. Г. Добірні думки. З нагоди 75 літ життя. 1850 – 1925. Прага: «Легіографія», 1925. С. 97-105.; Ярема Я. Провідні ідеї філософії Томи Масарика. Прага: «Легіографія», 1925. 78 с.
15. Бочковський О. І. Т. Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретації). Подєбради: «Legiografie», 1930. 244 с.
16. Бочковський Й. П. Проф. Т. Г. Масарик обь украинскомь вопрось // Украинская жизнь. Ежемесячный научно-литературный и общественно-политический журнал. М., 1913. № 4. С. 45.; Н. В-ski Т. Г. Масарик. // Рада. 1910. № 69. 25 марта (7 квітня). С. 2-3.
17. Омельченкова М. Т. Г. Масарик: 1850-1930. Прага: Чесько-українська книга, 1931. С. XII.
18. Kravchuk O. The figure of T. G. Masaryk in Ukrainian historiography in 20-30-s XX century. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. Вінниця, 2018. Вип. 26. С. 328.
19. Омельченкова М. Т. Г. Масарик: 1850-1930. Прага: Чесько-українська книга, 1931. С. 211-276.
20. Там само. С. 276-294.
21. Там само. С. 1.
22. Там само. С. 328.
23. Там само. С. 326.
24. Там само. С. 268.
25. Там само. С. 294.
26. Там само. С. 296.
27. Там само. С. 303.
28. Там само. С. 304-313.
29. Там само. С. 313.
30. Там само. С. 314-315.
31. Там само. С. 314.
32. Там само. С. 316.
33. Там само. С. 320.
34. Там само. С. 193.
35. Там само. С. 321.

36. Там само. С. 304.
37. Там само. С. 321-324.
38. Там само. С. 323-324.
39. Там само. С. 328.
40. Там само. С. 325.
41. Там само. С. 326.
42. Там само.
43. Там само.
44. Там само. С. 326-327.
45. Там само. С. 314.
46. Там само. С. 310.
47. Там само. С. 309.
48. Там само. С. 310.